

EVROPSKA ŠTUDIJSKA MOBILNOST KOT SODOBNI OBRED PREHODA

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 7. 3. 2017

Izveček: Članek institucionalizirano evropsko študijsko mobilnost obravnava kot obred prehoda in kot ritual, ki vsebuje vse ključne elemente liminalnih ritualov, postavljenih v kontekst sodobne, kompleksne in individualizirane družbene realnosti. Na podlagi narativov slovenskih študentov razkriva vpliv študijske izmenjave na odraščanje, osebne življenjske izkušnje in njen doprinos h kolektivnim evropskim pripadnostim, konstruiranim v kontekstu imperativa individualiziranih biografij in družbenih praks.

Ključne besede: evropska mobilnost, obredi prehoda, individualizacija, mladi.

Abstract: The paper explores the institutionalised intra-European mobility as a rite of passage. Student mobility is considered as a ritual containing all the substantial ingredients of liminal events, but in the context of a contemporary, complex and individualised social reality. By drawing insights from the narratives of Slovenian students, it elucidates the impact of a student exchange on personal experiences, and constructions of European collective belongings in the context of the imperative of individualised biographies and social practices.

Key Words: European mobility, rites of passage, individualisation, youth

Uvod

Pričujoče besedilo obravnava institucionalizirano evropsko študijsko mobilnost kot liminalno izkušnjo, ki odseva sodobne izzive prehoda v odraslo dobo, odvisne od globalnih sprememb, bolj fluidnih kulturnih sidrišč in individualiziranih družbenih vzorcev. Z raziskovanjem obrednih mehanizmov vključevanja v skupnost obravnava tudi spremenjena sidrišča zamišljanja skupnosti in pripadnosti, ki so podvržene nadnacionalnim strukturnim procesom Evropske unije.

V prvi vrsti se torej dotika močno zamajanih temeljev institucij prehodov in družbenih normativov za vstop v odraslost (Ule 2008; Puklek Levpušček in Zupančič 2010). V postindustrijskih, tehnološko visoko razvitih družbah je prehod v odraslost zamegljen proces, ki ga označuje daljše obdobje iskanja identitete in izgrajevanja odrasle osebnosti brez jasno začrtanega mejnika (Arnett 2004). Trdne družbene vloge in pričakovanja so zbledeli, mehanizmi družbene reprodukcije pa so se spremenili. Okrnjen vpliv institucionalnega pritiska na ustvarjanje lastne biografije (Giddens 1991) je mlade po eni strani osvobodil utesnjujočih družbenih pričakovanj, po drugi strani pa jih pahnil v negotovost in izgubljenost (Ule 2008). Na spremembe družbenega reda se odziva tudi vstop v odraslost. Posledično so se spremenili tudi obredi prehoda, ki so postali pluralni, nepredvidljivi in ne prevzemajo več splošno določenih vzorcev (Kuhar in Razpotnik 2011). Tako odgovarjajo individualiziranim potrebam družbe ter fluidnim in težje prepoznanim strukturnim vplivom.

Besedilo z umestitvijo Erasmus izmenjave med obrede prehoda poudarja tudi povezanost simbolnega prehajanja

v odraslo dobo s sodobno prostorsko mobilnostjo posameznika. Kot je ugotavljal že Van Gennep (1960) v svoji klasični opredelitvi obredov prehoda, se posameznik lahko poveže s svojo skupnostjo v novi vlogi odgovornega in odraslega posameznika le z začasno ločitvijo od te skupnosti. Z nastankom nacionalnih zamišljenih skupnosti (Anderson 1983) pridobijo potovanja preko meja nacionalnih držav pomembno vlogo. Tako lahko že med evropsko romantiko 19. stoletja opazamo, da so mladi pred vstopom v odraslost samoraziskovanje pogosto združili s potovanjem po celini in čez morja (Puklek Levpušček in Zupančič 2010), le da je bil takrat t. i. *grand tour* omejen na odraščanje višjih slojev in predvsem moškega spola. Sodobni tehnološki razvoj in družbeni ustroj ter sočasna erozija družbenih spon so večjemu številu mladih po vsej Evropi omogočili, da z daljšim potovanjem obogatijo ali sklenejo čas odraščanja, ki ga opredeljuje identitetno raziskovanje, nestabilnost, samoosredotočenost in veliko možnosti (Arnett 2004); torej še pred odločitvijo za družino, zaposlitev in preostale vloge odraslega posameznika. Mobilnost ima tako pomembno vlogo v materialnih in simbolnih praksah, ki označujejo prehod iz adolescence v odraslost (Thomson in Taylor 2005). Podobno ugotavlja tudi Bagnoli (2009), da namreč mladi s potovanjem pridobivajo nove izkušnje in individualno kontrolo nad svojim življenjem, ki jim ponujajo spremenjen scenarij konstrukcije sebstva. Prav tako Mathews, ki potovanja mladih turistov (*backpackerjev*) razume kot obredna potovanja – tako kot pred njim že Graburn (1989) – turizem povezuje z identitetnim iskanjem in ritualom prehoda.

Pri tem ne smemo pozabiti, da sodobne mobilne prakse nikakor niso samo fizične, temveč tudi virtualne, komu-

* Tea Golob, dr. sociologije, docentka, Fakulteta za uporabne družbene študije, Gregorčičeva 19, 5000 Nova Gorica; tea.golob@fuds.si.

nikacijske in idejne (Urry 2007). Odvijajo se v prostorih preko fizične realnosti, kar močno vpliva na zmožnost imaginacije družbenega (Appadurai 1996). Umeščenost posameznikov v različne politične, kulturne in družbene kontekste je odvisno od njihovega stika s tokovi podob in idej, ki vplivajo na konstrukcijo lastne identitete in družbenega konteksta (prav tam: 3).

Članek Erasmus izmenjavo obravnava kot specifično obliko mobilnosti mladih, ki s svojimi institucionalizirano-stjo in formalnimi študijskimi kvalifikacijami kot ključni element spodbujanja kolektivne evropske pripadnosti s pomočjo osebne izkušnje prevzema še dodatni družbeni mehanizem prehoda. Pripadnost evropskemu prostoru kot analitični koncept neizogibno trči ob meje evropske skupnosti, ki se nanašajo na specifične ideje demokracije, krščanske doktrine in geopolitične pozicije; te so bile sporne in ambivalentne vse od vznika njenih posameznih elementov (Ifversen 2000). Besedilo tako nima namena esencializirati evropske skupnosti. Erasmus izmenjava je kot politično motiviran projekt internacionalizacije visokega šolstva v Evropski uniji vezana na specifični kulturno-družbeni prostor. Sočasni vpliv nacionalnih in nadnacionalnih strukturnih ravni je spodbudil nastanek evropske makrodružbene formacije, ki v koraku z individualizacijskimi procesi njenim državljanom določa skupne strukturne pogoje (Genov 2014). Globalizacija, popularna kultura, tehnološki razvoj in tudi politično motivirana evropska finančna sredstva so doprinesli k razvoju družbenih prostorov nad nacionalnimi skupnostmi, ki so polje povezav med posamezniki in institucijami (Delanty 2015). Če Evropsko unijo razumemo kot družbeni prostor, v katerem so se interakcije med ljudmi iz različnih evropskih držav močno povečale, lahko poiščemo tudi skupne obrede in rituale. Ti po eni strani odsevajo splošne transformacije družbenega reda, po drugi strani pa specifične strukturne in semantične pojave Evropske unije.

Članek osvetljuje vlogo Erasmus mobilnosti na podlagi narativov slovenskih študentov z različnimi izkušnjami študijske izmenjave in odraščanja. Ti narativi so po eni strani unikatne, specifične izkušnje evropske mladine, saj so umeščeni v nacionalne strukturne in semantične imaginarije, ki vplivajo na odločitve in izide tovrstne izmenjave (Cairns 2014). Po drugi strani pa razkrivajo skupne značilnosti vseh mladih v Evropski uniji, saj nastajajo v odnosu do splošnih strukturnih dimenzij individualizacije in pod vplivom globalizirane, transnacionalne popularne kulture.

Erasmus študijska mobilnost kot sodobni obred prehoda

Erasmus izmenjava je razumljena kot obred prehoda z vsemi ključnimi elementi mejnih obredov (Van Gennep 1960), vendar v sodobnem, individualiziranem družbenem kontekstu. V zahodnih družbah naj bi po mnenju nekaterih pravi obredi prehoda izginili (glej Burton 2002), kar je

mogoče pripisati splošnemu pomanjkanju ritualov, v katerih bi lahko sodelovali vsi pripadniki določene kulture. Prav tako naj bi institucije, kot npr. šola, ki so tradicionalno vodile mlade v odraslo dobro, ne ponujale več primerljivih liminalnih izkušenj (Grof 1996). Globalne spremembe in individualizacija, ki poudarjajo avtonomne, odgovorne, samouresničuje se posameznike, pod vprašaj morda res postavljajo kolektivne rituale (Meade 1996), vendar pa mejnosti v družbenem delovanju ostajajo ključni element sodobnih kolektivnih pojavov; in to kljub spremembi njihove vsebine in strukture. Kot poudarja Muršič, se mladi v večinsko družbo ne morejo vključiti brez iniciacije, vendar pa način »regulacije oziroma samoregulacije tega procesa« ostaja odprt (2000: 259). Tako smo lahko priča vstopu dijakov – »fazanov« – v srednjo šolo, ki ga starejši vrstniki spremijo z burno poslikavo njihovih teles. Obred je med mladimi nastal spontano kot zapolnitev praznine ob pomanjkanju družbeno reguliranih prehodov iz ene organizacije v drugo (Spletni vir 2). Mladi si vedno poiščejo obrede iniciacije, tudi s pomočjo subkulture (Muršič 2000). Pomembno vlogo pa ima še vedno tudi institucionalna regulacija teh prehodov, ki se z nacionalne ravni prenaša tudi na nadnacionalno, evropsko raven. Projekt visokega šolstva, ki je bil leta 1987 vzpostavljen z namenom internacionalizacije študijske mobilnosti in je od takrat povezal že več kot 4.000 visokošolskih institucij (Spletni vir 1), je projekt vzpostavitve in krepitev evropskega državljanstva in evropskega *demosa*, ki kar kliče po raziskovanju poglobljenih učinkov in pogleda »od spodaj«.

Lahko bi rekli, da so nekatere ključne prvine obredov prehoda, predstavljene v kontekstu tradicionalnih družbenih formacij (Van Gennep 1960; Turner 1969), še vedno nespremenjene, povsem drugačno pa je razumevanje vloge udeležencev v obredu, in sicer kot aktivnih sooblikovalcev lastnega procesa. Kritično razumevanje univerzalistične in generalizirane narave obredov najdemo pri Catherine Bell (2009), ki jih definira kot strateško delovanje, manipuliranje z družbenim kontekstom in definiranje prihodnosti. V tej luči so bili rituali raziskani v različnih družbenih kontekstih, kot je npr. izobraževanje (Bell 2003), šport (Johnson 2011), gledališče (Burton 2002) ipd. Te študije poudarjajo transformativni pomen ritualov in njihovo vlogo pri odraščanju mladih (Meade 1996). Kot pravi Muršič (2000), so mladi razmišljujoči subjekti, ki sami oblikujejo in upravljajo svojo družbeno realnost.

Obravnavani ritual prehoda zaradi podaljšanega vstopa v odraslost nastopi pozneje kot v tradicionalnih kulturah. Poleg tega program Erasmus ni starostno omejen, zato vanj vstopajo tudi odrasli. Glede na izkušnje, ki jih je posameznik pridobil na svoji življenjski poti, različno doživlja intenziteto liminalnosti. Erasmus izmenjava je tudi del šolskega sistema, ki ob koncu že sam po sebi ponuja določene rituale. Tako ob koncu osnovne šole poznamo valetu in ob koncu srednje šole maturantski ples, ki pa sta

bolj obeleženje konca obdobja učenja in osebne rasti kot obred prehoda (Spletni vir 2). Erasmus izmenjavo lahko razumemo kot nadgradnjo omenjenih življenjskih prelomnic. V slovenskem prostoru so se z mladimi in s prehodom v odraslo dobo ukvarjali raziskovalci različnih disciplin. V etnologiji je rituale v povezavi z odraščanjem in s šolstvom obravnaval Janez Bogataj, ki je raziskoval šege in navade maturantov (2006). O otroštvu in mladosti sta pisali etnologinja Alenka Puhar (1982) in Mojca Ramšak (2003). Med sodobnimi raziskavami so pomembna dela Rajka Muršiča (2000) in Barbare Turk Niskač (2015), ki se ukvarja predvsem z otroštvom. Na temo odraščanja in obredov so nastale tudi zanimive diplomske naloge (npr. Ogorelec 2013). Med pomembnejšimi raziskovalkami mladih in prehoda v odraslost v slovenskem prostoru je socialna psihologinja Mirjana Ule (2008). Njenemu delu sledijo tudi številni sociologi (npr. Lavrič idr. 2011), ki so doprinesli k zanimivi raziskavama *Mladi 2010* in *Mladi 2013*.

Na podlagi obstoječih raziskav pričujoče besedilo izhaja s stališča, ki poudarja sodobno transformativno naravo obredov, hkrati pa sledi klasični definiciji obredov prehoda (Van Gennep 1960 [1909]). Van Gennep je definiral tri stopnje družbene sheme prehoda: ločitev, liminalnost in vključitev; vse tri stopnje odražajo specifične funkcije procesa. Prva je ločitev od obstoječega sveta, druga se dogaja neposredno med prehodom, tretja pa zajema dejanja vključitve v novi svet (prav tam: 2). Ta tridelna shema ponuja tudi okvir za analizo Erasmus izmenjave kot sodobnega obreda prehoda.

Z narativi študentov se v raziskavi sprašujem o dejanskem pomenu izmenjave Erasmus za njihovo dojetje sebe in konstrukcijo lastne identitete ter razumevanje skupnosti. V tej povezavi obravnavam odnos do lokalnega, nacionalnega, nadnacionalnega in evropskega. Z narativi študentov razkrivam vpliv mednarodne študijske izmenjave na osebne življenjske izkušnje in doprinašanja h kolektivnim pripadnostim v kontekstu imperativa individualiziranih biografij in družbenih praks.

Raziskava med slovenskimi študenti

Zametki pričujoče raziskave so že pred desetletjem vzkli med lastno izkušnjo Erasmus mobilnosti in neposrednega stika z drugimi slovenskimi in tujimi študenti na izmenjavi. Takratni zapisi so bili bolj osebni dnevnik kot terenski zapiski, vendar pa je ta izkušnja pomembno vplivala na poznejše, bolj strukturirane raziskave. Po nekaj letih, ko sem skupaj s študenti raziskovala določene segmente Erasmus izmenjave, sem imela priložnost usmerjati raziskovalno delo (glej Golob idr. 2011). V raziskavi smo zbrali več kot 90 intervjujev, ki so sicer obravnavali le določen vidik večplastnih identitet, so bili pa izsledki pomemben motiv za pričujočo raziskavo, saj so nakazovali na liminalnost mobilnosti. Raziskava v večjem delu temelji na intervjujih s študenti ljubljanske univerze. Največ inter-

vjujev je bilo s pomočjo mednarodne pisarne opravljenih s študenti Filozofske fakultete (n = 30), nekaj pogovorov tudi s študenti, ki študirajo v Novi Gorici in Novem mestu (n = 5). Večji del pogovorov smo izvedli med oktobrom in decembrom 2015, medtem ko je vzorčenje v veliki meri temeljilo na principu snežne kepe. Nekaj pogovorov smo opravili še leta 2016. O samem odnosu do odraščanja, življenja in mobilnosti sem se pogovarjala tudi s študenti, ki te izkušnje (še) nimajo, vendar se v izogib posploševanju sama analiza fokusira le na »Erasmovce«. Pogovori so bilo osebni, le nekaj je bilo izvedenih preko programa Skype. Analizo pogovorov sem dopolnjevala tudi z zapiski številnih neformalnih pogovorov. Ob začetku analize pogovorov s študenti se moramo najprej vprašati, kdo so ti posamezniki. Njihove zgodbe odražajo osebne življenjske izkušnje, družinsko ozadje, aspiracije in odnos do sveta ter zahtevajo določeno previdnost pri iskanju skupnih elementov. Vse sogovornike povezuje izkušnja študijske izmenjave v tujini, zato lahko začnemo z iskanjem vzrokov za samo študijsko mobilnost. Pomemben razlog, ki je tudi skupni motiv vseh pridobljenih narativov, je iskanje nečesa novega, povezanega z novimi izkušnjami, doživetji – tako osebnimi kot študijskimi, novimi znanji in poznanstvi. Prisoten je diskurz želje po svobodi, iskanja novih dogodivščin in razširitve obzorij, ki se nanaša na ločitev od staršev, lokalnega okolja, obstoječih poznanstev. Slednje ponazori mnenje sogovornice, ki je šla na izmenjavo:

[...] da si razširim izkušnje, da spoznam še kaj drugega, da spoznam, če sem zmožna sama živeti nekje v tujini in začeti iz nule. Tudi da vidim drugačne načine in oblike učenja in življenja. V bistvu sem šla, da sama sebi dokažem, da sem neodvisna in samostojna in da izboljšam jezik, angleščino [...] V bistvu zaradi neke izkušnje in osebne rasti.

Želja po študijski mobilnosti je povezana z iskanjem samega sebe. Slednje je v sodobnem svetu, ki ga zaznamuje odčaranost od ontološke varnosti, smisla in prepričanaj (Giddens 1991), projekt iskanja pomenov, s katerimi posameznik oblikujejo sebstvo. V svetu negotovosti, nejasnosti iščejo različne družbene kontekste, ki jim omogočajo gradnjo identitete, ustrezajočo imperativu individualiziranega sebstva. Prisotna je želja po osamosvojitvi in neodvisnosti od staršev. Kot je dejal eden od sogovornikov: »*Želel sem izkusiti življenje stran od moje družine in začeti na svoje.*« Na tem mestu se pokaže določena razlika med študenti, ki so ob odločitvi za izmenjavo živeli pri starših, in tistimi, ki so živeli v študentskem domu ali najetem stanovanju. Ti so delni prelom z družino in s starši naredili že ob začetku študija. Njihovo življenje že zaznamuje določena mobilnost iz domačega kraja v Ljubljano. Pri študentih, ki so še živeli s starši, je bila v narativih želja po osamosvojitvi močnejša. Kot je dejala sogovornica, se je za izmenjavo odločila:

[...] najbolj zato, ker sem hotela iti res na svoje, v tem smislu, da se čisto odmaknem od teh krogov, v katerih se gibljem, pa tudi od svoje družine, ker še vedno živim doma pri starših z brati in s sestrami in tudi nismo tako blizu, Škofja Loka–Ljubljana, da bi se dejansko preselila sem, ker se dejansko finančno ni splačalo.

Tisti, ki so že zapustili dom svojih staršev, ločitve od staršev ne omenjajo, je pa prisotna želja po zamenjavi okolja:

Že dolgo sem bila v Ljubljani in mi nekako ni več bilo za biti vedno na enem mestu, pa tudi razmišljala sem že dosti prej, da bi šla nekam, nekam drugam, tako da malo vidim še druge sisteme, nova znanja, malo izboljšam tudi angleščino. In potem sem se le-tos odločila, ja.

Pri tem pa ne smemo pozabiti, da so narativi, ki osvetljujejo motive za izmenjavo, neločljivo povezani z njihovo družbeno umeščenostjo. Družbeni kontekst, v katerem se posameznik nahaja in deluje, ponuja določen repertoar semantičnih pomenov in tudi praktičnih izbir. Posameznikova subjektivnost nastopa v emergentnem odnosu z družbenim okoljem, ta pa ponuja pogoje, ki delujejo kot potencialni vzročni sprožilci posameznikovega notranjega sveta in konstrukcije pomenov. Zavestni premisleki in tudi nezavedno prenašanje informacij iz okolja temeljijo tako na specifičnem trenutku artikuliranja pomenov kot tudi na družbeni pozicioniranosti. Kot kaže raziskava na reprezentativnem vzorcu slovenskih študentov (glej Bevc in Ogorevc 2014), Erasmus študenti večinoma prihajajo iz bolj premožnih in izobraženih družin. Prav tako je imela večina transnacionalne izkušnje že pred samo izmenjavo. Pričujoča raziskava ne omogoča umestitev narativov študentov v širšo kategorizacijo družbene pozicioniranosti, se pa kaže pomemben vpliv že predhodnih mobilnih izkušenj in transnacionalnih povezav, ki jih je posameznik dobil v družini in tudi v poznejšem obdobju, lahko tudi med študijem. Kot je dejal sogovornik, je na Erasmus izmenjavo vplivalo že vzpostavljeno sodelovanje z inštitutom v tujini:

V bistvu sem v osnovi videl ta center, katerega sem jaz obiskal, saj ima to področje, ki ga jaz raziskujem, zelo dober. In štipendije so lani dali že za eno leto naprej in se jo je dalo združiti tudi skupaj z Erasmusovo, ker Erasmusova štipendija tudi ni ne vem kako visoka. Tako da sem se prijavil.

Motivi za izmenjavo lahko izhajajo tudi iz nezavednih dispozicij posameznikovega habitusa (prim. Bourdieu 1990), ki vplivajo na njegovo delovanje in aspiracije ter se oblikujejo v odnosu do družbenih polj. Ti vplivajo na posameznika tako v zgodnjem otroštvu kot tudi v poznejših obdobjih, ko posameznik preseže polje primarne socializacije. Kot je npr. dejala sogovornica:

Vedno smo veliko potovali, že z družino, z avtom po Evropi, prečesali smo celo Evropo. Španija je v

meni od nekaj velika ljubezen, bolj kot Francija, zato so me vsi spraševali, zakaj grem v Španijo in ne v Francijo, ampak enostavno sem se tako odločila. Vedno sem vedela, da bom šla na izmenjavo.

Pomembno vlogo pri odločitvi igra spoznanje posameznika, da je Erasmus izmenjava pomemben korak na njegovi življenjski poti. Poleg družinskega habitusa (Cairns 2014) imata velik vpliv tudi institucionalna promocija in med-subjektivno prisojanje pomenov med vrstniki, ki izhaja iz omrežij interakcij. Pri odločitvi za Erasmus izmenjavo so pomembne izkušnje in mnenja vrstnikov, ki oblikujejo pomen, kaj pomeni biti »Erasmovec«. Kot pravi Bottero (2010: 20), si posamezniki delijo prepričanja in percepcije ter tako skupaj ustvarjajo temelj za koordinacijo razumevanja in praks. V tem kontekstu je zanimivo razmišljanje sogovornice o razlogih za izmenjavo:

Sploh ne vem, kaj naj bi odgovorila. Mislim, da je bila ta promocija Erasmusa. Na ta način, kot vsi promovirajo krvodajalsko akcijo, da moraš it. In sem se odločila, da grem. Čeprav jaz na krvodajalski akciji nisem bila, mogoče se tudi za Erasmus ne bi odločila, ampak potem ko se enkrat prijaviš, si kar naenkrat notri. Ni bilo tako, da bi imela željo, da želim v tujino, ampak se je samo zgodilo.

Kljub temu da je v današnjem času zaradi njihove nenehne reprodukcije družbene strukture težje zaznati (Brannen in Nilsen 2005), je posameznik še vedno del družbene hierarhije in konteksta, ki s ponotranjenimi strukturami habitusa določata njegove možnosti in okus. Pri obravnavi Erasmus izmenjave se kaže tudi pomembno dejstvo, da Erasmus shema, ki določa strukturne vidike obreda prehoda, odgovarja potrebam tržne ekonomije in naraščajoče potrebe po specializiranih kvalifikacijah. V luči individualizirane družbe je med mladimi prisotna težnja po doseganju uspeha na podlagi individualnega truda, kar je povezano tudi z neoliberalnimi idejami atomizacije ekonomskega in političnega življenja (Genov 2014). Študenti se, kar je očitno ob opazovanju njihove izobraževalne poti, soočajo z makrostrukturnimi učniki individualizacije. Učne načrte po bolonjskem sistemu sestavljajo številni izbirni moduli, pomembno vlogo igrajo osebni portfolii, življenjepisi, individualne usposobljenosti in znanja. Erasmus izmenjava kot sodobni obred prehoda na prvi pogled ni normativno predpisan in je odločitev za sodelovanje v veliki meri prepuščena posameznikovi odločitvi. Pri tem je zanimiva Turnerjeva ugotovitev, da so sodobni rituali bolj opcijski kot obligacijski, kar lahko doprinese k še večji družbeni spremembi (Turner 1988 po Matthews 2008: 177). Vendar pa je posameznikova svoboda v Erasmus izmenjavi vsaj nekoliko vprašljiva. Če želi posameznik uspešno delovati v sodobnem kontekstu, se mora ukloniti procesom, ki mu omogočajo kompetentnost na trgu delovne sile in v drugih sferah družbenega življenja. Na tem mestu se Erasmus kot ritual prehoda precej približa Van Gennepovi ugotovitvi,

da so ti rituali neizogibni in prisilni. V narativih sogovornikov je prisoten diskurz, da je treba iti v tujino, da ti to da potrebne kompetence za uspeh v življenju. Kot je na primer povedala sogovornica:

V bistvu po eni strani lahko rečemo, da je to nek družbeni pritisk. Ker se tiste, ki imajo nek magisterij ali doktorat, obravnava kot nekaj več. To naj bi ti prineslo neko višjo plačo, boljše delovno mesto, se pravi tudi boljše delovne pogoje. Po drugi strani pa sem si tudi želela nekaj več.

Faza ločitve

Z odločitvijo za Erasmus izmenjavo se pojavijo prvi zametki prehodne faze ločitve, ki zaznamuje konec določenega življenjskega obdobja, nadaljuje pa se z nujnimi birokratskimi postopki, da nekdo lahko zapusti domačo izobraževalno institucijo. Traja lahko različno dolgo, začne pa se z intenzivnimi pripravami. V določeni meri se posameznik zaveda sprememb, ki se pripravljajo v njegovem življenju, večina sogovornikov pa ni prav dobro vedela, kaj lahko pričakuje. Pridobivanje atributov izmenjave v tej fazi je v smislu liminalne izkušnje potencialni pripis nove identitete (Johnson 2011). Ta faza predstavlja tudi ločitev od skupnosti v simbolnem, fizičnem in emocionalnem smislu. Ob slovesu so pogoste zabave med vrstniki in tudi družinskimi člani. To je simbolno dejanje, ki spremlja posameznika v nove izkušnje, utemeljene na mobilnosti. Kot je dejala sogovornica:

Preden sem šla, sem hotela ves čas preživeti s svojimi prijatelji in hengati z njimi in z vsemi, ki jih poznam. Veliko časa sem preživela tudi z družino. Mislim, da je bil to nekakšen podzavestni strah, čeprav sem vedno govorila, da je to meni čisto v redu, ampak se tega niti nisem dobro zavedala.

Ta faza vključuje z ločitvijo povezane občutke tesnobe. V tem času se zrahljajo in v določenem smislu prekinejo obstoječe vezi ter nastanejo nove družbene in psihološke okoliščine. Veliko študentov je poudarilo, da se je izmenjava pravzaprav začela na letališču, ko so se zavedali, »da zdaj se bo pa res začelo«. Izhodiščno tesnobo lepo povzame izjava sogovornice, ki opisuje dan na letališču:

Pred tem dnevom sem dejstvo, da grem, dajala na stran. Po mojem je bil to nek nezaveden strah, čeprav sem se veselila odhoda. Samo nisem se čisto zavedala, kaj to pomeni, da greš nekam sam. Ko sem šla čez checkpoint na letališču, me je zadelo. Počutila sem se grozno, prav nekaj me je stisnilo pri srcu – in jaz sem sebe imela prej za neodvisno osebo.

V tej fazi se spreminjata tudi družbeno in kulturno okolje, pogosto se pojavijo jezikovne ovire, ki vzpostavijo stanje »nekje-vmes«. Posledično je nekdo dovolj zrel, da gre na izmenjavo, vsi izzivi in preizkušnje pa so še pred njim.

Vrhunec te faze nastopi ob dejanskem prehodu meje, tako v fizičnem smislu nacionalnih meja, emocionalnem v smislu slovesa od bližnjih, kot tudi v simbolnem v smislu pričakovanja velikih življenjskih sprememb.

Faza prehoda

To je čas izzivov, ki poudarjajo mejni položaj. Študenti se v novem okolju soočajo z izkušnjami, ki jih doma večino niso bili vajeni. Prisiljeni so skrbeti sami zase, poiskati namestitev, plačati račune, se uspešno vključiti v novo institucionalno okolje. Tako je bil začetek izmenjave za večino sogovornikov stresno in težko obdobje. Kot je npr. opisal svojo izkušnjo ob prihodu v novo državo sogovornik:

Prvi teden še gre, saj ko prideš gor, se ti toliko dogaja, da kar pozabiš, ker misliš, da si prišel na eno izmenjavo, malo potovati in boš šel domov čez dva tedna. Potem po treh tednih je bilo pa kar hudo, ker veš, da se moraš socializirati, če ne boš ostal brez prijateljev in boš sam. In se vprašaš, zakaj se spuščaš v neke situacije, ki so čisto izven cone udobja, če bi bil lahko sedaj lepo na Filozofski v Ljubljani, imel svoje prijatelje in družino.

Ne moremo pa tega posplošiti na vse sogovornike. Med njimi sta bili dve študentki, ki sta začetek te izkušnje opisali drugače, kot izziv, v katerem sta uživali. Med drugimi sogovorniki pa so prisotni narativi tesnobe, obupa, žalosti. Kot je npr. dejala sogovornica:

Tako da tisti prvi mesec sem bila kar presenečena sama nad sabo, ker saj pravim, po navadi nimam domotožja, ampak sem kar dosti tudi z domačimi govorila, ker drugače sem glede njih zelo neodvisna, ampak sem enostavno rabila malo podpore svojih staršev. Jaz sem se počutila, kakor da si res prepuščen samemu sebi, ne da ravno nisem bila dobrodošla v mestu.

Faza ločitve je prisotna kljub stikom, ki jih omogočata virtualna komunikacija in splet. Kljub temu da so sogovorniki redno komunicirali z družino in s prijatelji preko spletnih komunikacijskih orodij Skype, Viber ipd., je fizična prisotnost v drugi državi očitno močnejša. Po določenem času pa študenti vzpostavijo novo sebstvo, ki je sposobno kontrolirati omejitve, kar na kratko ponazarja mnenje sogovornice:

Na začetku je bilo grozno. Najprej jezikovna ovira in vse je bilo tako intenzivno na začetku. Novi ljudje, novo okolje, novi profesorji. Kar nekaj časa je trajalo, da sem našla sobo in primerne predmete na faksu. Moram priznati, da sem večasih obžalovala, da sem se odločila za to. Ampak po mesecu ali dveh je postalo boljše. In potem sem začela uživati.

Občutki tesnobe pa niso povezani le s psihološkim stresom, ampak tudi s povsem fizičnimi izzivi. Veliko študentov je izjavilo, da so ob iskanju primerne nastanitve pogosto spali v mrzlih sobah z insekti, vodovodne pipe

so puščale ipd. To je faza zmedenosti, preizkušanja in nejasnosti, ki označuje stanje »niti eno niti drugo« (Turner 1969) in se nanaša na prejšnje vloge in prihodnji status. To je obdobje ustvarjanja nove identitete. Študenti pridobivajo novo znanje o okolju, izboljšujejo jezikovne veščine, razširjajo družbena omrežja in se učijo samostojnega življenja. Vzpostavljanje družbene pozicije v novem okolju pogosto zaznamujejo ostre meje med lokalnim prebivalstvom in drugimi. Kot je dejala sogovornica:

Jaz sem tukaj spoznala, kako res to odpira vrata, če ti znaš jezik. Kako res pomembno je, da ti prideš v stik z ljudmi, da znaš jezik. Recimo prej se nisem nikoli počutila tako zafrustrirano, da ne bi znala enega jezika, tako sem hvaležna, da sem to doživela, da vem za naprej.

Slovenski študenti se lahko le redko sporazumevajo v svojem maternem jeziku in morajo zato govoriti v tujem jeziku, večinoma v angleščini, ki je skupni jezik Erasmus študentov. Ta faza sproža nastajanje skupne identitete med Erasmus študenti, ki si delijo zavedanje o skupnih izzivih in izkušnjah. Poleg tega je med študenti prisotno tudi medsubjektivno prisojanje pomenov, kaj pravzaprav pomeni biti Erasmus študent. Kolektivno gredo skozi izzive, vendar pa je vsak zase odgovoren za lastno transformacijo, ki omogoča prilagoditev na novo okolje. S temi izzivi se pripravljajo na novo vlogo v življenju – postati odrasla, neodvisna oseba v individualizirani, kompleksni, kulturno heterogeni družbeni realnosti. Pomembna strukturna komponenta te faze je razkritje novih veščin, navad in znanj, ki jih pripravljajo na uspešen konec te faze ob vrnitvi v domače okolje. Zaradi palete diskurzov, povezanih z izmenjavo, študenti pričakujejo določene spremembe v osebnih izkušnjah. Zavedajo se razlike pri gradnji sebstva, ko postajajo »Erasmovci«. Kot je npr. dejala sogovornica: »Najprej je bil ta šok zaradi jezika. [se ne sliši], ampak tam so me takoj dal v skupino s tujci [se ne sliši], začeli smo v skupini z Erasmus študenti in sem takoj spoznala ljudi, ki so bili na istem kot jaz.« Še zlasti v začetnih mesecih izmenjave se Erasmus študenti pogosto udeležujejo skupnih dogodkov, zabav, izletov, jezikovnih tečajev. Povezujeta jih oznaka Erasmus (Tsoukalas 2008 po Van Mol in Michielsen 2015), prav tako pa tudi institucionalna zaslomba. Kot je dejala sogovornica: »In je to malo tisti strašen občutek, neka osamljenost, kljub temu da si obdan z ljudmi. Sicer pa ni nič takega, se mi zdi, da če si mlad, dosti lažje. In tudi ljudje vejo, ker imaš status Erasmus študenta, kaj počneš tam in kdo pravzaprav si.«

Erasmus liminalna izkušnja vpliva na oblikovanje sebstva, ki se izoblikuje v odnosu do drugih, ki te izkušnje nimajo, kar je prisotno še po vrnitvi z izmenjave. V narativih je pogosto opaziti vzpostavljanje meje med »nami«, »Erasmovci«, in »njimi«, ki niso bili na izmenjavi. Ločnica je vzpostavljena v smislu »tisti, ki tega ne doživijo, enostavno ne vedo«.

Faza vrnitve

To je zaključna faza ciklusa prehoda. Študenti se vrnejo k svoji družini, v domačo izobraževalno institucijo in domovino. Narativi sogovornikov razkrivajo, da Erasmus izmenjava močno vpliva na paleto osebnih in družbenih dimenzij posameznikovega življenja, ki potrjuje njegovo vlogo ob vstopu v odraslost preko liminalnih faz prehoda. Vsi sogovorniki so izrazili, da so po izmenjavi postali samozavestnejši, bolj neodvisni, zrelejši, manj nepremišljeni in preudarnejši. Skupnost in študenti prepoznajo svojo novo vlogo, kot je dejala sogovornica:

Jaz sem se zelo spremenila, dosti bolj sem samozavestna. Sploh, ko greš prvič tako za več mesecev sam, se mi sedaj zdi to kar najmanjši problem. Takrat pa mi je bila to ena velika zadeva in sem vesela, da sem šla. In ko sem prišla nazaj, sem se počutila, kot da mi nič ne bo toliko težko. To se sliši morda malce preveč poetično, vendar je na nek način bilo tako [...] Moraš si narediti nek socialni krog, si naredit dom, moraš si izborit.

S pomočjo študijske mobilnosti zgradijo drugačna pričakovanja do sebe in življenja. Narativi prikazujejo, da posameznik zavrže določene plasti identitetnega kolača in naredi prostor za nove. Kot je dejal sogovornik: »Enostavno nisem mogel več živeti pri starših. Skoraj eno leto sem živel brez njih in zdaj se enostavno počutim prestar, da bi še živel z njimi.« Kot sem že omenila, se počutijo drugačne od tistih brez te izkušnje. Npr.: »Ko sem prišel nazaj, sem se čutil drugačnega. Bolj zrelega in z izkušnjami, ki jih drugi nimajo. Ti, ki niso šli na izmenjavo, tega ne morejo razumeti.« Podobno je dejal drugi:

Opazil sem razliko med ljudmi, ki ostanejo na določeni fazi življenja in ne grejo naprej. Kar ustavijo se in delajo ves čas eno in isto. Eno in isto. Nočejo si odpreti perspektive. In potem so tisti, ki grejo v tujino. To te spremeni. Obzorja se ti razširijo in tudi osebnost se ti spremeni.

V narativih je opazna distinkcija sebe v odnosu do drugih. Svojo identiteto gradijo tako, da se ločijo od preostalih. Ta ločnica temelji na občutju, da si sam nekaj dosegel, da si drugačen, sposobnejši. Če Erasmus izmenjavo razumemo kot obred prehoda v družbo, ki od ljudi zahteva prilagoditev na nepredvidljivi družbeni red – ta pa zahteva neodvisne, avtonomne posameznike z novimi znanji in usposobljenostmi – je v narativih opazen vpliv tega prehoda nanje. Erasmus izmenjava je v narativih predstavljena kot privilegij, kot izkušnja, ki spremeni način življenja, razmišljanja in delovanja, ki sogovornike ločuje od preostalih. Distancirajo se od doma, od svoje družine, po drugi strani pa med izmenjavo pridobijo izkušnjo vključitve v novo skupnost. Ob koncu študijske mobilnosti obstajata neformalna in formalna potrditev vrnitve, ki jim priznata to novo vlogo: praznovanja med prijatelji in družinskimi člani ter administrativna

potrdila mednarodnih pisarn fakultet ob koncu izmenjave. Vsi ti dogodki omogočajo prepoznavo posameznikovih dosežkov in novih veščin (Bell 2003). Proces osebne transformacije steče v odnosu z družbenim okoljem. Nova pričakovanja imajo tudi starši, učitelji in prijatelji. Konec Erasmus izmenjave je tako osebni kot tudi družbeni dogodek.

Po obredu prehoda pride do osebne in strukturne reintegracije, ki jih pripravi na izzive in tveganja individualizacijskih procesov. Z okrepljenimi študijskimi kompetencami in veščinami so bolj pripravljeni na soočenje z zahtevami trga delovne sile in s pritiskom po oblikovanju lastne biografije (prim. Giddens 1991). Slednje spodbuja in zahteva aktivno reflektivnost posameznikov. Reflektivnost se kaže kot zmožnost opazovanja samega sebe, pregledovanja in nadzora lastnih misli in dejanj ter določenega družbenega položaja. Je del našega notranjega dialoga in predstavlja nenehen tok misli, ki se ga na določenih točkah začnemo zavedati in ga zavestno usmerjati. Na podlagi reflektivnosti posamezniki prevzamejo določena »stališča« do družbe, ki izgrajujejo mikro-makro povezavo in vodijo do aktivnega delovanja (Archer 2012). Z drugim redom mentalne aktivnosti opazujejo svoje misli, odločitve, percepcije. Na tej osnovi načrtujejo svojo prihodnost in svoje delovanje.

Na podlagi opravljenih intervjujev lahko ugotavljamo, da sogovorniki veliko razmišljajo o sebi, svojih ciljih in prihodnosti in imajo tudi konkretne načrte o njihovem udeležanju. Imajo občutek, »da se lahko znajdejo v tem svetlu«. Med izmenjavo so bili psihološko prisiljeni preseči stiske, tesnobe in notranje konflikte. Poleg tega so bili soočeni z mnogoterimi in ambivalentnimi pomeni družbenega okolja, ki jih je spodbujalo k aktivnemu odzivanju. Prisiljeni so bili prepoznavati priložnosti in omejitve družbenega reda. Npr.: »Hm, ja, mislim, da ti odpira poglede, v smislu, da si bolj odprt, mislim, da nisi vedno vpet samo v to slovensko ozko realnost. Plus enostavno ta stik z drugimi kulturami in okolji. Potem je tudi izkušnja enega drugega načina poučevanja.« Zaradi vsega tega so imeli priložnost oblikovati svojo biografijo na način, kot ga zahteva prilagoditev na strukturni red. Lahko imajo zelo dober odnos s starši, vendar se nočejo zanašati na njihovo finančno ali emocionalno pomoč. Pomembno se jim zdi predvsem, da ne smejo razočarati samih sebe. Samostojno razmišljajo o svojem življenju in samih sebi in ne pričakujejo preveč od države, kljub temu da se zavedajo težkih razmer in strukturnih omejitev. Npr.: »Mislim pa, da za lasten neuspeh ni vedno dobro kriviti pač najraje državo. Ali pa pač nekoga najbližjega ali drugega. Pač se moraš sam angažirati in potruditi, pa nekaj pride potem«. In drugi: »Vem, da imajo mladi težave pri iskanju službe in sistem nam ni najbolj naklonjen, ampak meni se to ne zdi realen problem.« Veliko jih je izrazilo, da imajo posamezniki možnost spreminjanja samega sebe in posledično tudi zunanjega sveta. Kot je npr. odgovorila sogovornica na vprašanje, ali lahko sama spreminja svoje okolje:

Tega sem se recimo naučila v Španiji. Že v svojem okolju lahko začneš spreminjati, pa ne bom nič rekla. Jaz sem tudi premalo aktivna, sploh se ne pretvarjam, da sem zdaj tukaj nekaj. Ampak že s tem, da ti širiš to pozitivno, ta entuziazem do življenja, že s tem najbrž lahko svoje okolje narediš bolj privlačno.

V času negotovih življenjskih okoliščin in tveganj je reflektivnost neločljiv del gradnje osebnosti, v tem smislu so ključna prav potovanja (glej tudi Matthews 2008). Redni stik z drugačnimi okolji, ki presegajo nacionalne meje, nudi tudi dostop do različnih družbenih, kulturnih in ekonomskih virov, ti pa spodbujajo notranji dialog. Erasmus izmenjava je liminalni dogodek, ki tako kot vsaka daljša mobilnost posameznikom omogoča spletnje stikov preko meja lokalnih in nacionalnih skupnosti, soočanje z novimi kulturnimi vzorci in predvsem biti del nenehno spreminjajočega se družbenega okolja. Mobilnost posamezniku omogoča participacijo v družbenih prostorih, ki presegajo lokalne in nacionalne okvire, posameznika soočijo s kompleksno paleto podob, informacij in občutij (Appadurai 1996). Kot npr. sogovornica, ki je med izmenjavo razvila distanco do domačega, nacionalnega okolja ter začela drugače gledati na medijsko poročanje in aktualne družbenopolitične dogodke:

Ja, recimo, ko sem spremljala kakšne novice od doma, ki jih slišiš po poročilih iz Slovenije. Najprej sem jih doživljala manj obremenjeno, kot da niso toliko del mene, ker sem tukaj. Pa kar kakšne rešitve so se mi pojavljale. Zdelo se mi je, da jih je enostavno rešiti. Res sem imela občutek, kot da gledam iz kakšne ptičje perspektive, da res lahko bolj objektivno vidiš. Pokažejo se kakšni plusi, ki se jih prej niti ne zavedaš, ker živiš tukaj, pa tudi minusi, pomanjkljivosti ali omejene poglede, ki jih imamo doma, pa se jih tudi ne zavedaš, dokler si notri v temu.

Mi je drugače Slovenija kar fajn. Bi si pa želela imeti nek stalni stik s tujino vseeno. Ker se mi zdi, da se potem tako hitro zapreš v neke okvirje. Ker, ko si v tujini, sem lažje videla, drugače videla to situacijo, kot ko sem doma. Res te nekako odmakne.

Izkušnja mobilnosti razrahlja trdne občutke pripadnosti in doda nove, pogosto ambivalentne identitetne plasti. Po eni strani se rekonstruirata nacionalna pripadnost in odnos do države. Študenti pogosto med izmenjavo začnejo še bolj ceniti Slovenijo in življenje v slovenskem prostoru. V ospredju je lagoden način življenja, naravne in kulturne lepote, ki pred izmenjavo niso prišle do izraza. Npr.: »Ja, nekaj stvari bolj cenim. Kar se mi zdi zelo praktično, je to, da je ta država tako majhna in lahko kamorkoli prideš zelo hitro [...] Kvaliteta življenja se mi zdi vseeno, da je res zelo dobra.«

Vendar pa študijska mobilnost vpliva na občutja pripadnosti tako do nacionalne kot tudi transnacionalne skupnosti.

Referenčni okviri, od katerih sta odvisni samopercepcija in identifikacija, so postali mnogoteri. Pogosto je v narativih prisoten diskurz odpora do nacionalizma in močnih nacionalnih čustev. Če ponazorim: »Na ljudi gledam kot na človeka, posameznika in ne kot na neko skupnost Evropske unije ali države, ti si naš, ti nisi Tega nimam.« In drugi: »To me moti, ker se mi zdi, da je na nek način zamejevanje. Na podoben način, kakor je identificiranje okoli neke nacije.« Kljub ambivalentnim občutkom to ne pomeni, da se ne počutijo Slovenci ali da nimajo radi Slovenije, poudarjajo pa pomembnost prehajanja razlik med narodi in povezovanja. Kot je dejala sogovornica:

Ne vem, jaz se bolj počutim kot prebivalka sveta, ne glih kot Slovenko. Tudi zato nočem ločevati med drugimi, ker mislim da glih zaradi tega lahko pride do konflikta. Sem ponosna, da sem Slovenka, da sem rojena tukaj, da poznam ta jezik, pa vse, ampak to je pa tut to. Nimam pa zdej, da bi imela neke nacionalistične ...

Prav tako ne dajejo prednosti življenju v Sloveniji samo zato, ker je to njihova domovina. V njihovih narativih se kažejo odprtost, svobodomiselnost, tolerantnost, pogosto so kozmopolitski ali pa podporniki združene Evrope (kljub skepsi do političnega ustroja), kar so pomembne vrednote sodobne transnacionalne ali globalne družbene realnosti. Posamezniki se soočajo s kompleksno paletto pomenov, ki spodbujajo reflektivne, hibridne in instrumentalne identitete. To se kaže tudi v njihovem odnosu do skupnega evropskega prostora. Medigra med reflektivnimi premisleki in nasprotujočimi si kulturnimi informacijami, ki se nanašajo na lokalno, nacionalno in transnacionalno okolje, deluje v prid proevropskemu kontekstu, vendar v smislu povezovanja ljudi in kultur ter povsem instrumentalne navezanosti na skupni evropski prostor. Identifikacije z EU izhajajo iz njene prepoznavne prednosti, ki se odraža neposredno v njihovih praksah in življenju. Kot je dejal sogovornik, Erasmus izmenjava vpliva na povezovanje in skupno pripadnost evropskemu prostoru zaradi skupnih izkušenj in izmenjave kultur: »Sigurno, zato ker, no, že zato, ker je bilo toliko tujcev tam iz vseh evropskih držav in smo se spoznal med seboj in smo imeli marsikaj podobnega.« Navezanost na evropski prostor izhaja iz prednosti, ki jih ponuja evropsko državljanstvo in so pri sogovornikih povezane predvsem s prostim prehajanjem meja, z možnostjo bivanja in iskanja zaposlitve. Vendar pa te identifikacije ne sežejo globoko v posameznikove sentimente o pripadnosti skupnosti. Kot je dejala sogovornica.

Mogoče z vidika, da ugotoviš, kako je fajn, da si Evropejec. Imela sem cimro Turkinjo, ki je bila v Leibnu že dolgo časa in je morala podaljšati vizo in je imela probleme s tem. Imela je probleme s tem, da se je morala prijaviti kot prebivalka v Evropi, jaz pa sem živela tam brez prijave. V tem smislu, da ti je poenostavljeno, ker si Evropejec.

V narativih niso posebej pozorni do političnega konteksta ali pa mu celo nasprotujejo. Kot je dejal sogovornik:

Evropska unija umira ali pa je umrla že nekaj časa nazaj in ravno zaradi globalizacije, ravno zaradi razmerja moči smo države periferije sužnje kapitala in držav zahoda. Ne samo v smislu nekih odnosov, ampak predvsem v smislu eksistenčne preskrbljenosti, družbenih pogojev, socialne varnosti [...] V smislu splošne ideje imam negativen odnos, v smislu ideje nekega evropskega nacionalizma pa me tudi kar strese.

V zadnji fazi inkorporacije lahko prav z iskanjem identifikacij s skupnostjo naletimo na določeni primanjkljaj te faze, ki pomembno vpliva na celotni izid mobilnosti kot obreda prehoda. Inkorporacija ni popolna, kar lahko razumemo kot skupno značilnost modernih obredov prehoda (Bell 2003). Ob koncu izmenjave študenti prevzamejo nove identitete in oblikujejo drugačne percepcije sebe, vendar pa kljub določenim formalnim prepoznavam konec rituala ni primerljiv s tradicionalnim sprejetjem iniciiranih v skupnost. Kot so npr. dejali sogovorniki:

Zdaj po enem letu, odkar sem se vrnila, nekako čutim, da izgubljam ta občutek. Kot da se spreminjam nazaj v to, kar sem bila. Ampak saj nekaj bo vedno ostalo.

Zdaj se mi zdi že, da sem se spet nazaj malo spreminila, da sem se spet prilagodila malo nazaj. Ko sem prišla nazaj takoj ... hm ... sem se tako privadila tega mestnega življenja. Ker Slovenija je dosti manjša ... saj mi sicer to tudi odgovarja. Ta Istanbul pa me je kar preoblekel.

Šibko fazo inkorporacije lahko po eni strani razumemo kot posledico strukturne dimenzije individualizacije, ki od posameznika zahteva zanašanje na lastne kognitivne zmožnosti in vire ter manj na podporo skupnosti. Po drugi strani pa je šibka inkorporacija posledica neuspešne evropske politične integracije, razpete med politične interese posameznih nacionalnih držav in (ne)zmožnost skupne aktivne participacije državljanov. Omenjeno se kljub opaznim navezavam na evropski prostor kaže tudi v šibki gradnji evropske identitete. Politično motivirani evropski projekt, ki želi mlade vpeti v idejo skupnega evropskega državljanstva, je ujet v lastno past politične nelegitimnosti. Če govorimo o skupnem evropskem prostoru, ki ga krojijo spoj transnacionalnih družbenih struktur z nacionalnimi in horizontalne povezave med nacionalnimi državami, je vanj aktivno vpetih le malo državljanov. Za vstop posameznika v evropske transnacionalne družbene prostore morajo biti izpolnjeni določeni pogoji; Erasmus izmenjava to omogoča. Bolj vprašljiv pa je dolgotrajni učinek te izmenjave, pomembno vlogo namreč igra vpetost posameznika v omrežje evropskih interakcij po izmenjavi. Erasmus študenti so po izmenjavi vsaj deloma povezani

tudi s transnacionalnim večkulturnim okoljem, vendar ima redne stike s prijatelji iz drugega okolja le nekaj sogovornikov. Naj poudarim, da so pri tistih, ki so aktivneje vpleteni v produkcijo transnacionalnega prostora in dnevno vpeti v družbene interakcije, omenjeni učinki izmenjave na skupne evropske identifikacije očitnejši, kar ponovno dokazuje njihovo instrumentalno naravo. Tisti, ki imajo npr. partnerja ali dobre prijatelje iz druge države, tudi bolj poudarjajo koristnost in pozitivne plati izmenjave. Bolj ambivalentni so tudi glede pripadnosti in odločitve, kje bi radi živeli. Kot je npr. dejala sogovornica: »Sem precej razdvojen, kar se tega tiče. Odkar sem prišla nazaj, sem res razdvojen.« Njihova evropska mobilnost se nadaljuje v obliki virtualne in komunikacijske mobilnosti, kar ohranja njihovo vpetost v med izmenjavo nastala omrežja. Seveda ob koncu ne smemo pozabiti, da Erasmus študenti kljub skupni izkušnji mobilnosti niso homogena skupina.

Zaključek

Članek se osredinja na specifično obliko mobilnosti, ki je del programov internacionalizacije šolstva v Evropski uniji. Ne še povsem odrasli, hkrati pa daleč od tega, da bi bili otroci, imajo možnost potovanja, vzpostavljanja stikov, načrtovanja študijskih poti in službe v tujini. Ko so del tega procesa, se soočajo z določenimi položaji, ki so del obredov prehoda v odraslo dobo. Te transformacije potekajo v okviru skupne evropske strukturne formacije, ki te prehode naredi evropske. Obravnavana študijska mobilnost zajema tako željo po osebni transformaciji, osamosvojitvi, iskanju novih priložnosti in življenjskih izkušenj kot potrebo po pridobivanju zmožnosti in veščin, ki jih zahteva neoliberalni, individualizirani družbeni red. Redni stik z drugačnimi okolji, ki presega nacionalne meje, omogoča dostop do različnih družbenih, kulturnih in ekonomskih virov, ki spodbujajo opolnomočenje posameznika in njegovo zmožnost reflektivnega usmerjanja življenjske poti. Erasmus izmenjave kot obreda prehoda ne vsiljuje skupnost, vključitev vanjo je odvisna od posameznika. Čeprav uspešnega prehoda v odraslo dobo ne zagotavljajo več samo družbeni mehanizmi, odgovornost je namreč preložena na posameznike, so ti še vedno vpeti vanje. S kulturnim pojmovanjem mobilnosti se tako vzpostavi družbeno razlikovanje, ki temelji na dostopu do potrošnje, pri čemer sta mobilnost in nemobilnost obliki določanja privilegijev in izključenosti (Thomson in Taylor 2005: 329). Pričujoča raziskava s tem osvetljuje nekaj delčkov širših družbenih pojavov, ki vplivajo na percepcije skupnosti in sebstva ter je hkrati izhodišče za raziskave z drugačnimi cilji.

Literatura

- ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*, Ljubljana: ISH, 1983.
- APPADURAI, Arjun: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- ARCHER, Margaret: *The Reflexive Imperative in Late Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- ARNETT, J. Jeffrey: *Emerging Adulthood: The Winding Road from Late Teens through the Twenties*. Oxford, New York, itd.: Oxford University Press, 2004.
- BAGNOLI, Anna: On 'An Introspective Journey': Identities and Travel in Young People's Lives. *European Societies* 11, 2009, 325–345.
- BELL, Brent J.: The Rites of Passage and Outdoor Education: Critical Concerns for Effective Programming. *The Journal of Experimental Education* 25, 2003, 10–21.
- BELL, Catherine: *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009.
- BEVC, Milena in Marko Ogorevc: *Dejanska in potencialna emigracija nekdanjih Erasmus študentov iz Slovenije*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, 2013.
- BOGATAJ, Janez: *Vivat academia, vivant professores: Šege in navade maturantov na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus, 2006.
- BOTTERO, Wendy: Intersubjectivity and Bourdieusian Approaches to 'Identity'. *Cultural Sociology* 4 (1), 2010, 3–22.
- BOURDIEU, Pierre: *The Logic of Practice*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1990.
- BRANNEN, Julia in Ann Nilsen: Individualisation, Choice and Structure: A Discussion of Current Trends in Sociological Analysis. *The Sociological Review* 533, 2005, 412–428.
- BURTON, Bruce: Staging the Transitions to Maturity: Youth Theatre and the Rites of Passage Through Adolescence. *Youth Theatre Journal* 16, 2002, 63–70.
- CAIRNS, David: *Youth Transitions, International Student Mobility and Spatial Reflexivity*. Palgrave Macmillan: UK, 2014.
- DELANTY, Gerard: The Making of European Society: Contesting Methodological Nationalism. *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 29, 2015, 3–15.
- GENOV, Nikolai: The Future of Individualization in Europe: Changing Configurations in Employment and Governance. *Eur J Futures Res* 2, 2014, 46.
- GIDDENS, Anthony: *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity, 1991.
- GOLOB, Tea, Mirna Macur in Matej Makarovič: Concepts of Global and Local in Higher Education: The Case of the School of Advanced Social Studies in Nova Gorica. V: Klemen Miklavčič (ur.), *Paths to Internationalisation: Higher Education Policies, Trends and Strategies in Europe and Slovenia*. Ljubljana: CMEPIUS, 2011, 141–159.
- GRABURN, Nelson: Anthropology of Annals of Tourism Research. *Tourism* 10, 1983, 9–33.

GROF, Christina: Rites of Passage: A necessary Step Towards Wholeness. V: Louise Mahdi, Nancy Christopher, Michael Meade (ur.), *Crossroads: The Quest for Contemporary Rites of Passage*. Peru, IL: Carus Publishing Co., 1996, 3–16.

IFVERSEN, Jan: Europe and European Culture – a Conceptual Analysis. *European Societies* 4, 2002, 1–26.

JOHNSON, Jay: Through the Liminal: A Comparative Analysis of Communitas and Rites of Passage in Sport Hazing and Initiations. *Canadian Journal of Sociology / Cahiers Canadiens de Sociologie* 36, 2011, 199–227.

KUHAR, Metka in Špela Razpotnik (ur.): *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2011.

LAVRIČ, Milan idr: *Mladina 2010: Družbeni profil mladih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino; Maribor: Aristej, 2011.

MATTHEWS, Amie: Rite of Passage: Victor Turner and Youth Travel Practices. V: John Graham (ur.), *Victor Turner and Contemporary Cultural Performance*. Berghahn Books: New York, Oxford, 2008, 174–189.

MEADE, Michael: Rites of Passage at the End of the Millennium. V: Louise Mahdi, Nancy Christopher, Michael Meade (ur.), *Crossroads: The Quest for Contemporary Rites of Passage*. Peru, IL: Carus Publishing Co., 1996, 27–33.

MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu (1. del)*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.

OGORELEC, Živa: *Proces odraščanja v Sloveniji: »Križa četrto stoletja«*. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2013.

PUHAR, Alenka: *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb: Globus, 1982.

PUKLEK LEVPUŠČEK, Melita in Maja Zupančič: Kako slovenski študentje zaznavajo obdobje prehoda v odraslost in različna merila odraslosti. *Pedagoška obzorja* 25, 2010, 89–109.

RAMŠAK, Mojca: *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.

THOMSON, Rachel in Rebecca Taylor: Between Cosmopolitanism and the Locals: Mobility as a Resource in the Transition to Adulthood. *Young* 13, 2005, 327–342.

TURK NISKAČ Barbara: Otroci in otroštvo v etnologiji in antropologiji. *Glasnik SED* 55 (1–2), 2015, 32–40.

TURNER, Victor: *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Pub, 1969.

URRY, John: *Mobilities*. Cambridge in Malden: Polity Press, 2007.

ULE, Mirjana: *Za vedno mladi?: Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2008.

VAN GENNEP, Arnold: *The Rites of Passage*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1960.

VAN MOL, Christof in Joris Michielsen: The Reconstruction of a Social Network Abroad: An Analysis of the Interaction Patterns of Erasmus Students. *Mobilities* 10, 2015, 423–444.

Spletni viri

Spletni vir 1: Erasmus Facts, Figures & Trends: The European Union support for student and staff exchanges and university cooperation in 2012–2013, http://ec.europa.eu/education/library/statistics/ay-12-13/facts-figures_en.pdf. 30. 4. 2016.

Spletni vir 2: MURŠIČ, Rajko: Poniževanje »fazanov« ne sme biti eksces (pogovor vodila Sonja Merljak). *Delo*, 26. 8. 2014, 5, <http://www.delo.si/znanje/izobrazevanje/ponizevanje-fazanov-ne-sme-bit-eksces.html> tor, 17. 7. 2017.

European Student Mobility as a Contemporary Rite of Passage

The paper explores the institutionalised intra-European mobility as a rite of passage containing all the substantial ingredients of liminal rituals, but in the context of a complex contemporary social reality. It is based on narratives obtained from interviewing Slovenian students. It elucidates the impact of a student exchange on personal experiences and constructions of collective belongings in the context of the imperative of individualised biographies and social practices. It shows that liminalities in social performances remain a crucial ingredient of contemporary collective emergences, although the substance and the structures have changed significantly. The intra-European student exchange is a liminal event enabling the entrance to adulthood, but it also has a certain role in inducing European collective attachments. It can be considered as a ritual allowing individuals to obtain the attributes of an individualised society. It is not normatively prescribed and the decision to participate in it is to a large extent an individual decision and responsibility. It triggers individuals' reflexive capacities, and also influences their post-reflexive choices.